

СРПСКО ЈЕЗИЧКО НАСЛЕЂЕ НА МУЛТИКУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ БАНАТА

**Зборник радова са међународног научног
скупа одржаног на Филолошком, историјском и
теолошком факултету са
Западног универзитета у Темишвару
(Темишвар, 19-21. октобар 2012.)**

Приредио: проф. др Михај Н. Радан

**Савез Срба у Румунији
Темишвар, 2013**

Срето Танасић

Институт за српски језик САНУ Београд

ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА У СЕОБАМА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

У раду се говори о падежима с временским значењем у роману *Сеобе* Милоша Црњанског. Радња овога романа у доброј мери везана је и за град Темишвар у овом граду често бораве јунаци романа. Анализа језика у дјелу Милоша Црњанског је занимљива јер је писац унио значајне новине у односу на језик књижевности свога времена. Он се у књижевности истакао после Првог свјетског рата, кад је српски књижевни језик био достигао висок степен изграђености, на свим нивоима, а посебно на плану синтаксе. Ријеч је о оном књижевном језику који је познат под називом *београдски стил*. Реченица тог времена више није била тешка, рапава, него је то елегантна реченична структура. Сам Црњански није прихватио да пише таквим језиком, него је пошао другачијим путем – рушећи постигнућа у српској синтакси. Анализа реченице у роману *Сеобе* показује да Црњански доноси извјесне посебности и у погледу употребе падежних конструкција за исказивање времена. То се односи на ширину избора конструкција из репертоара којим српски језик располаже, али и на начин коришћења падежа у овој функцији.

Кључне речи и изрази: српски језик, синтакса, *Сеобе*, падежи за време.

Милош Црњански је без сумње један од највећих српских прозних писаца двадесетог вијека. Његово дјело заокупља пажњу српских научника о књижевности већ поодавно, а не би се опет могло рећи да се о њему све рекло. С друге стране, он није измакао пажњи ни српских лингвиста. Његов однос према језику, његов приступ реченици детаљно је описивао његов савременик академик Јован Вуковић, а касније и Милорад Радовановић. А једна од лабудових пјесама великог српског зналаца књижевности, Вуковићевог ученика Новице Петковића књига *Лирске епифаније Милоша Црњанског* обједињује у себи оба ова приступа и иде даље у сагледавању језика књижевном дјелу Милоша Црњанског. Ово мало подсјећање на изучавање књижевног дјела треба да оправда мој

излазак пред овај скуп са оваквом темом. И ради потврде реченог, а и ради свога опредјељења, цитираћу овдје један пасус из наведен књиге професора Новице Петковића: „У српској књижевности при крају XIX и почетком XX века улаган је осетан напор да се стабилизује синтакса. Особито је била важна израда сложеније, развијеније, а у исти мах и чвршће хипотаксе. Нема сумње да са синтаксичком дисциплином иде дисциплина мишљења; да са успостављеном хијерархијом односа у реченичним склоповима иде логички сређено излагање. У књижевној прози са тим иде прегледно урађен и у сразмери са целином развијен опис. На њему се, опет, темељи композиција целог приповедачевог дела. Стога, што се више тежи стабилованим, уравнотеженим наротивним формама, далеким од иновација и експеримената, у књижевности је на све већој цени синтаксичка норма, а на све мањој су њена нарушавања. С друге стране, разумљиво је што је Јован Скерлић могао, дигавши синтаксу високо на лествици вредности, тврдити да је она заправо 'геометрија мисли'. Разумљиво је такође што се Јован Дучић, који је у својој беспрекорно складној путописној прози знатно унапредио и на виши степен дигао синтаксичку вештину код нас, огорчено супротставио 20-тих година потпуно супротном развоју који је тих година био узео маха. Супротставио се, наиме, синтаксичкоме разграђивању које су онда предузимали авангардни писци „модернисти“, међу којима је и Црњански био“ [ПЕТКОВИЋ: 186].

Има још један разлог што сам се опредијелио да овдје говорим о једној синтаксичкој датости у *Сеобама*. Наиме, Милош Црњански је провео један дио својих младих дана у Темишвару, на школовању. Значи, и својом животном стазом он је везан за Темишвар. И књижевним стварањем. Овај град се у *Сеобама* често помиње. У њему често бораве јунаци овога романа, и славни Исаковичи. У њему они расправљају о томе да ли треба да селе у Русију – они и њихов полк, и њихов национ. Овдје ћу ради илустрације реченога навести један примјер. И то мало необичан: наслов. Познато је да је Милош Црњански поглављима давао необичне наслове. А у овоме роману он није ниједну ријеч написао случајно, поготово не наслове. Ако се они посебно читају, као да читамо посебно мало књижевно дјело. Друго поглавље друге књиге има следећи наслов: *НЕСРЕЋА ИХ ЈЕ ТОГ ПРОЛЕЋА, У ТЕМИШВАРУ, СТИГЛА НЕОЧЕКИВАНО*. И предлошко-падежна конструкција у *Темишвару* издвојена је запетама. Никома ко је читао овај роман Милоша Црњанског није промакла раскош запета у реченици. А оне су ту у складу с његовим погледима на реченицу – да је ослободи строгих закона, да појединим реченичним члановима да

значај у складу са својим потребама. Тако је, дакле, и са овим издвајањем Темишвара. У овом наслову, такође, употријебљена је и једна временска падежна синтагма: *тог пролећа*. Овом наслову и овој реченици вратићемо се још касније. У Темишвару се одвијају многи догађаји, у Темишвару се крећу јунаци овога романа. Ту су и Исаковичи, али нису у роману заобиђене ни Текелије. Чак је последњем поглављу друге књиге поменут један Текелија: НИКО НЕ ЗНА ЗА ЈОАНА ТЕКЕЛИЈУ. Писац мисли на то како је неоправдано сва слава аустријске побједи над Турцима пала на име Еугена Савојског, а заборавља се да је најзаслужнији за побједу управо Јован Текелија.

Временске одредбе, исказане падежима, изузетно су фреквентне у реченици овога романа. Ништа што се дешава не пролази без везивања за неки исказани временски одјсек. Писац користи веома велики број падежних форми у ту сврху. Ту се користе све могућности које српски језик има на располагању: слободни падежи, предлошко-падежне конструкције, падежи с обавезним детерминаторима. Ради илустрације, навешћу један број примјера у којим се овим формама исказује вријеме вршења радње исказане предикатом реченице.

[1]

1. Оставивши две своје ћерчице у селу, дошла је била да станује, *последња* два дана, у једном кућерку покривеном трском ... (1, 12).

2. Кривоног и тежак, он је *тих последњих дана* опремао своје људе, јашући *цео дан* (1, 12).

3. Већина беше млада, први пут одабрана за рат, али је било међу њима и оних што су, *последњих година*, ратовали на све стране (1, 23).

4. Сањаше је, у мукама, *скоро сваку ноћ* (1, 51).

5. *Једно јутро* запита девера, да ли му се брат не чини нагло остарео? (1, 57).

6. Но мада је *сваки дан* имала своје време за плач, за неколико дана стигла је да пропусти, кроз ту одају, пола Земуна (58).

7. *Дан и ноћ*, протицала је широка, устајала река, и у њој њена сен (1, 48).

8. *Тог дана*, Аранђел Исакович понуди брату своју кућу у Земуну и предложи му да жену и децу склони код њега (1, 58).

9. *Тог дана* је Вук Исакович прелазео с пуком, *цело преподне* преко једног уског брвна ... (1, 65).

10. Њима би, *ове јесени*, могло бити, тако лепо (3, 18).

11. *Сатима* је седео код ње, играјући се дететом, или псима, али гутајући очима њу (1, 52).

12. На дну његовог живота, *већ толико година*, као на дну реке по којој је путовао, било је то тело ... (1, 90).

13. Да није било Текелија, Турска би била трајала још *столећа* (2, 460).

14. Док су шајкаши дрешили конопце и газећи до паса воду, вичући, отискивали чамце од обале, дотле су неки промрзли бедници, најмљени да вуку чамце *цео дан, целу ноћ и још један дан*, узводу, већ почели да потезу ужад и да газе блато (1, 15).

15. Несрећа их је у Темишвару, *тог пролећа*, стигла неочекивано (2, 40).

16. А *то пролеће, године 1752.* дошло је у Темишвар нагло, без прекида, позних, мразева, који су познати у *пролеће те вароши* (2, 40–41).

17. Они то још нису знали, *тог пролећа*, и будили су се у Темишвару, као што су се будили некад у Србији као једна породица (2, 40).

18. При слабој светлости жишка сад, он је виде онако збуњену од сна, и схвати да ће *овог јутра, при поласку*, са њом бити најтеже (1, 12).

19. Отимајући се, тако, њеним рукама ... једнако је, љубећи је сад, за растанак, у уста, понављао слатке речи, на које је била навикла у *првој години брака* (1, 16–17).

20. Меланхолијом која се претварала у ћутање, све упорније што је бивао старији, и он је, као и отац му, кога је *при свакој важнијој изреци* спомињао, мирно ишао у рат (1, 20).

21. Права и снажна, као што су анђели, високих колена, са крилом и грудима што су, *при сваком кораку*, дрхтале, она прође крај њега... (1, 50).

22. И косу меку и свилену, што је била почела да седи, није могла да заборави, ни румену горњу усну његову, што му се трзала, *при осмеху* (1, 73).

23. *При свом одласку у Славонски хусарски пук*, он је добио наређење од свог поочима Вука Исаковича да се ожени... (2, 51)

24. *У то време*, средином XVIII века, кад су турски ратови недавно били завршени, Исток је био одгурнут, далеко, од Беча (2, 273).

25. Честњејши Исакович, враћајући се у Темишвар, *при крају августа* године 1752, био је задржан... (2, 368).

26. Исакович је приметио, већ првог дана, да га, по улицама, за време његових шетњи, жбири, прате (2, 440).

27. Не жели, каже, које

кореспонденције, непотребите, с њим имјети, него нека дође, *под сумрачје*, у његову кућу ... (3, 8).

Овај избор примјера¹ ни издалека не илуструје све оно што се може наћи у *Сеобама* кад је посриједи временска употреба падежа са значењем истовремености. За ову прилику је то ипак довољно да се посвједочи и то богатство конструкција које употребљава Црњански и начин како он њих употребљава, да се потврди и пишчев стваралачки приступ овим синтаксичким јединицама. Често се за овакву временску одредбу користе именице у генитиву или акузативу са обавезним детерминатором (1–10). Међутим, одредба у примјеру седам другачија је: *дан и ноћ*. Ту нема детерминатора уз именице. Разлог томе је то што се именице с временским значењем јављају у координираној синтагми. Да је употријебљена било која од те двије именице сама, морао би доћи и детерминатор. Узгред, ова реченица представља наслов поглавља. У примјеру девет у реченици се јављају двије временске одредбе уз исти глагол: *тог дана* и *цело преподне*, једна у генитиву да искаже већу временску цјелину, друга у акузативу – да искаже дио те цјелине исказане генитивом са детерминатором. У примјеру четири временска одредба *сваку ноћ* говори да је радња исказана имперфектом у предикату конципована неререференцијално [в. Танасић 2005].

Синтагма *дан и ноћ* врши квантификацију глаголске радње. Тако је и у примјерима 11–14. У првом примјеру квантификација се врши именицом у инструменталу, у примјеру дванаест у ту сврху употријебљена је именица са кванфикатором, у примјеру тринаест опет сама именица показује дужину трајања радње – то је онај случај кад Црњански скреће пажњу на заслугу Текелија и њихове српске војске у одбрани Европе од турских надирања. У четрнаестом примјеру јављају се три падежне конструкције за исказивање дужине трајања једне радње: *то радници вуку узводно чамце!* У примјерима 18–26 јављају се предлошко-падежне конструкције за идентификацију времена у коме се врше радње исказане у реченици. Наведен је већи број примјера са глаголским именицама, да се потврди чињеница да се такве именице често јављају у овоме роману.

Овдје издвајам и примјер број десет ради илустрације реченог да Црњански придаје велики значај исказивању времена помоћу предлошко-

¹ Цјеловити системи падежних конструкција за исказивање времена могу се наћи на једном мјесту у нашим граматицима, нпр. Стевановић 1991, Антонић 2005.

падежних конструкција. Реченицу изговара госпожа Божич заустављајући Исаковича да остане с њом те јесени, да се не сели у Русију. А она већ раније наговјештава тај предлог за ову *јесен*. Наиме, нешто раније, на стр. 16, Божичка зауставља капетана Исаковича: „Лето ће ускоро проћи, али је и *јесен* лепа у Вијени. Ако капетан хоће, само мало, њеној жељи да удовољи, могу јесен, лепо, у њеној кући провести“ (3,16). Онда, убјеђујући Исаковича поново обећава лијепу јесен: „Понавља да, мало, причекају, да је лето прошло, али да је и јесен, тако лепа, у Бечу. Божич ће отићи, Текла није у кући. Њима би, *ове јесени*, могло бити, тако лепо“. Види се да је именица *јесен* у фокусу већ прије него што је исказана у овој последњој реченици.

Већ је било ријечи о наслову другог поглавља друге књиге: *Несрећа их је тог пролећа, у Темишвару, стигла неочекивано*. На првој страници тог поглавља опет се јавља ова реченица: *Несрећа их је у Темишвару, тог пролећа, стигла неочекивано* (2, 40). Сад су *Темишвар* и *пролеће* замијенили мјеста, а запете су остале на своме мјесту, па је *пролеће* дошло између њих. На истој страници јављају се још двије реченице у којим су и *Темишвар* и *пролеће*. Прва: Они то још нису знали, *тог пролећа*, и будили су се у *Темишвару*, као што су се будили некад у Србији као једна породица (2, 40). Овдје је опет временска синтагма издвојена запетама. Последња реченица гласи: *А то пролеће*, године 1752. дошло је у *Темишвар* нагло, без прекида, позних, мразева, који су познати у *пролеће те вароши* (2, 40–41). Ни у овој реченици није све обично. Запетом је раздвојено доста тога што се могло раздвојити. Именице *пролеће* сад нема запета око себе, али она ипак не може проћи незапажено. Необична је, несвакидашња одредба уз именицу *пролеће*: *пролеће те вароши*. Могли бисмо очекивати: *пролеће у тој вароши*, али овакву синтагму са посесивним генитивом именице *варош* уз именицу *пролеће* нисмо сусретали. Овдје се конструкцијом са именицом *пролеће* не одређује конкретно пролеће у које тече радња, она је употријебљена неререференцијално (в. Танасић 1999). Интересантан је и последњи примјер међу наведеним. Ту се јавља позната временска конструкција под + акузатив, коју карактерише то да у њу улази врло мали број именица (в. Танасић 1997). Овдје је она наведена и због тога што је Црњански у тој конструкцији употријебио именицу *сумрачје*, коју нисмо налазили на списку именица које долазе у ову конструкцију.

И временске реченице су у овом роману релативно честе. Оне више или мање показују однос Милоша Црњанског према реченици. Наравно, најчешће су оне у складу са основним законитостима српске

зависносложене реченице. Али, у роману се могу наћи и примјери какве је тешко сусрести у дјелима других наших писаца.

У роману се често јављају и предлошко-падежне конструкције којим се одређује глаголом исказана радња, али не тако да она пада у одсјек времена који се таквом конструкцијом одређује, већ се глаголска радња врши прије или послје тога одсјека. Овдје се неће детаљно описивати такве конструкције, него ће се навести један мањи број илустрације реченог ради.

[2]

1. Магловити врбаџи испавају се још *од прошлог дана*, облаци се ковитлају све наниже (1, 9).

2. Тешка и пуна, лудо весела у тим месецима, она је *после порођаја* слабила и ружњала, постајала тиха, а округна према слугама и слушкињама (1, 12).

3. *Од раног јутра*, на хипотенузама и тангентама трга парадирани су тушиљбоци фон Енгелсхофена ... (2, 41).

4. *После пригушеног вриска и лома*, нестајали су у помрчини, а растајали се после нежно, у љубави, испод плотова обраслих трњем, под којима је, низ брдо, жуборила вода (1, 27).

5. *По смрти очевој*, кад се на дуже састадоше, водио га је за собом као праву муку Божју (1, 50).

6. Он се, *после те вечери код Божича*, појавио, у свом трактиру, у глухо доба (3, 54).

7. *Пред поноћ*, када би око ње пошли чамци и запалиле се многе ватре, чинила се збиља лађа, велика и застала у блату (1, 49).

8. Јер благородни мајор и предводителј Славонско-подунавског полка, Вук Исакович, завршио је дан у Печују, *пред полазак на бојиште*, тешко и зло, што остали нису знали (1, 42).

9. *Пред вече*, она се осети изнемогла од ишчекивања да се нешто необично догоди (1, 79).

10. Уочи свог поласка, онда, реши се да је посети, и да јој предложи да остави Божича... (3, 8).

Много тога што је речено о конструкцијама са значењем истовремености, могло би се наћи и у вези с овим предлошко-падежним конструкцијама. Готово да је свака радња исказана у овом роману везна за неко вријеме исказано предлошко-падежном конструкцијом.

Већ је напомињано да се уз један глагол може јавити и више оваквих временских одредаба. Нису оне увијек истозначне, да исказују

истовременост или сукцесивност. У следећа два примјера јављају се такве неистозначне конструкције.

[3]

1. Агагијан одвезе Исаковича, *тога дана, пред вече*, код Божича (3, 8).

2. Ови живи за које се бринуо, ова жена, а још више деца коју је волео, премештаху се *сваки час, из пролећа, у јесен, из лета, у зиму, из весеља, у плач, из дана, у ноћ* (1, 32).

Посебно је интересантан други примјер гдје је дат цио низ временских падежних конструкција. Несумњиво да тим поступком писац даје реченици велику експресивност.

За роман *Сеобе* је карактеристично да писац тежи да сваку радњу временски одреди. Зато се предлошко-падежне конструкције с временским значењем јављају и да одреде радњу зависне временске клаузе, која и сама у сложеној реченици има функцију временске одредбе (о томе више у Танасић 2012, 145–156). За илустрацију таквих случајева навешћу само један примјер:

Тек кад *једно вече, у Цветној недељи*, наиђе кад се она купала, у изби са великом земљаном пећи, у којој се иначе пекао хлеб, и, помисли да уђе тамо, поче дрхтати, осетио је шта жели и шта чека (1: 54).

У овој сложеној реченици имамо три временске клаузе. Прва је – Тек кад једно вече, у Цветној недељи, наиђе. Како се види, она садржи и своје временску одредбе – *једно вече*, па још једну необично лијепу временску синтагму: у *Цветној недељи*. Оваквих реченица у *Сеобама* има доста; ова је издвојена да илуструје такав начин образовања реченице и да се још једном покаже да временске одредбе у виду предлошко-падежних конструкција често уносе у реченицу експресивност.

Све речено би се могло у најкраћем свести на следеће констатације. Анализа је показала да Црњански веома често уводи временске предлошко-падежне конструкције у своју реченицу. У роману се јавља изузетно велики број различитих конструкција с овим значењем. У овом дјелу се могу наћи многи примјери који говоре да се писац пажљиво односио према избору тих конструкција. Налазе се конструкције с именицама које се ријетко у таквој позицији јављају, такође, у неким случајевима писац уз именице користи необичне или ријетке атрибуте. Понекад се, у претходном тексту, именица с временским значењем ставља у фокус, па тек онда, тако истакнуте, долазе у предлошко-падежној конструкцији. Ово нам говори да се може поћи од

било које реченичне позиције, од било ког реченичног члана, па да се сагледа његова реченица, њена посебност, приступ Милоша Црњанског реченици. а он је, несумњиво, нов, његов.

Извори

Милош Црњански, *Сеобе* 1–3. Београд, Нолит, 1973.

Литература

- Антонић, 2005: И. Антонић, Синтакса и семантика падежа, у: Предраг Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига.
- Вуковић, 1971: Ј. Vuković, Povezivanje leksičkih i sintagmatskih celina u rečenici. *Sarajevo: Radovi ANUBiH XLI*, Odeljenje društvenih nauka, knj. 14, 13–88.
- Петковић, 1996: Н. Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Стевановић,⁵1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II. Синтакса*. Београд: Научна књига.
- Танасић, 1997: С. Танасић, Конструкција *под* + *акузатив* с временским значењем. Београд: *Наш језик* 32/1 – 2, 38–48.
- Танасић, 1999: С. Танасић, Конструкције *на* + *акузатив* и *у* + *акузатив* са именицама које значе годишња доба. Београд: *Наш језик* 33/ 1–2, 15–23.
- Танасић 2005: С. Танасић, Синтакса глагола, у: Предраг Пипер и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*. Нови Сад – Београд: Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига.
- Танасић, 2011: С. Танасић, Језичко стваралаштво у прози Милоша Црњанског, у: *Творци српског књижевног језика* (ур. Весна Матовић и Миодраг Матицки). Београд: Вукова задужбина и Институт за књижевност и уметност, 221–230.
- Танасић, 2012: С. Танасић, Временска одредба зависне временске реченице. С. Танасић, *Из синтаксе српске реченице*. Београд: Београдска књига и Институт за српски језик САНУ.

Срето Танасич

ВЫРАЖЕНИЕ ВРЕМЕНИ В ПРЕСЕЛЕНИЯХ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО

(Р е з ю м е)

В настоящей работе речь идет об употреблении падежей с временным значением в романе *Преселение* Милоша Црњанского. Действие и герои этого романа часто связаны с городом Темишвар. Милош Црњанский несомненно один из самых знаменитых сербских писателей прозаиков двадцатого века. В сербской литературе он стал известным писателем после Первой мировой войны. Сербский язык этого времени характеризует высокая степень отработанности. Это в частности касается предложения, т.к. оно перестало быть шероховатым, превратившись в утонченную синтаксическую категорию. В литературном творчестве Црњанского появились интрересные нововведения, отличающие его актуальный язык от прежних литературных приемов.

Автор в данной работе рассматривает употребление падежей для выражения времени. Анализ показал, что Црњанский пользуется большим числом временных конструкций, имеющих в сербском языке. Кроме того, отмечены некоторые специфичные новообразования, которые употребляются писателем. В некоторые конструкции он вставляет существительные со значением времени, очень редко употребляемые в таких конструкциях. Встречаются также необычные сочетания атрибута с существительными во временных конструкциях. Имеются случаи, когда существительное с временным значением уже употреблено в тексте, когда оно в центре внимания, и вдруг оно же появляется во временной конструкции.

Приведенные случаи свидетельствуют о том, что относительно употребления падежей для выражения временных значений перед нами творческий подход к вопросам языка, характерный для этого нашего писателя.

Ключевые слова: сербский язык, синтаксис, Сеобе, падежи для времени.